

A RELATÍV ÉS AZ ABSZOLÚT IDEGEN
(JACQUES DERRIDÁTÓL NIKLAS LUHMANNON ÁT
ELFRIEDE JELINEKIG)

WEISS JÁNOS

*Az idegen néha – mint a ponyvaregényekben –
baráttá válik.¹*

Aki nem tud beszélni, az a legszegényebb.²

Lehet-e az idegenből barát, vagy inkább azt kell mondanunk, hogy az idegen örökre kívül vagy kiteszított marad? Mert nem tud a többség nyelvéen megszólalni, mert nem tud a többségi kultúra kódjai szerint viselkedni. És van ez a két mottónk, amelyek világosan mutatják, hogy az idegent egy határ választja el tőlünk; és ezt a határt sem átléphetetlennek nem szabad tekintenünk (tételeznünk), sem bagatellizálnunk nem szabad. Az utóbbira hajlik a tömegkultúra; és ebből az lesz, hogy az idegenektől elvárjuk, hogy szépen felöltözzenek, fölmenjenek a színpadra, népviseleti napokat vagy gasztronómiai heteket tartsanak stb. De amíg a kultúrájukat a maga másságában nem tudjuk megérteni, addig semmit sem tudunk kezdeni velük. De miért tenne egy többségi kultúra egy ilyen megértési gesztust? Mondhatnánk, hogy ez elementáris érdeke; de mégsem mondhatjuk, rövid távon és közvetlenül ugyanis egyáltalán nem érdeke. – Ebben a néhány bevezető mondatban egy valamit már biztosan elárultam: az idegen (és az idegenség) kérdése tele van rejtélyekkel. Ezért a következőkben egy diskurzus rekonstrukciójával szeretnék segíteni magamon.

* * *

[*Derrida elmélete*] Az elmúlt évtizedekben az „idegen” kérdésének legjelentősebb földolgozása Jacques Derridától érkezett. 1995/96-ban tartott egy nagysikerű szemináriumot *A vendégszeretetről* címmel. Ebből két szemináriumi ülés szövege került publikálásra (és azt sem tudjuk, hogy ezek jegyzőkönyvek vagy Derrida által megírt szövegek, habár inkább az utóbbiak).³

¹ Theodor W. Adorno: *Gesammelte Schriften*, 8. kötet, 169.

² Esterházy Péter: Mercedes Benz, In. uő: *Drámák*, Budapest, Megvető, 2016. 323.

³ A *Ki az anya?* című magyar fordítás-kötetben egy további szemináriumi ülés szövegével („Vendégszeretetyűlölet”) is találkozunk, de e szöveg forrását nem tudjuk.

Az első szeminárium (amely egyébként a negyedik) címe: „Az idegen kérdése: az idegen felől érkező”. Ebből a címből – megfelelő távolságból nézve – annyit mindjárt lehet látni, hogy Derrida az idegen fogalmát (vagy mondjuk tágabban: problematikáját) összeköti a kérdéssel vagy a kérdezéssel. És rögtön előre kell bocsájtanunk: ezúttal is nagyon fontos a kontextusok figyelembe vétele. És az értelmezés talán nem is jelent mást, mint a kontextusok metamorfózisának nyomon követését. „A dekonstrukció egyik definíciója lehetne a kontextus korlátlan bevonása; a kontextus éber és állandó figyelembe vétele, és ezzel együtt a szakadatlan rekontextualizálás. Annak a mondatnak (amely sokak számára a dekonstrukció szlogenje lett), hogy »nincs semmi, ami a szövegen kívül helyezkedne el« [...], inkább így kellene szólnia: »nincs semmi, ami a kontextuson kívül helyezkedne el«.”⁴ Az idegen és a kérdés összekötésének Derridánál alapvetően két kontextusa van. – (1) Derrida először kérdésként veti fel, majd nem sokkal később már tételes állításként fogalmazza meg: az idegen kérdése az idegen felől érkezik. Egy meghatározott intellektuális vagy szellemi összefüggésben a kérdés testesíti meg az „idegenség” mozzanatát. Az idegen nem ismeri az adott világot, és ezért neki kérdései vannak. Mindenek előtt olyanokat kérdez, hogy mi hol van, ti mit hogy szoktatok csinálni, milyen szokások vannak nálatok? Derrida ebben az összefüggésben Platón *A szofista* című dialógusát hozza föl szemléltető példaként. És bár most a Derridát speciálisan érdeklő kérdésbe nem akarok belemenni,⁵ azt mégis fontos kimondani, hogy a filozófia története során a szofisták voltak az első idegenek. Miközben a „hivatalos” filozófiatörténetírás Szókratészt tartja a kérdező filozófia atyjának. Derridának ezért Szókratészt is idegenként kell felmutatnia. Ehhez *Szókratész védőbeszédének* egy passzusát használja: „Ha történetesen idegen volnék, megengednétek, hogy azon a nyelven és azon a módon szóljak, amelyen nevelkedtem; [és] most is azzal a jogos, legalábbis nekem jogosnak tetsző kéréssel fordulok hozzátok, hogy adjatok engedélyt saját beszédmodoromra [...]”⁶ (Tudjuk, hogy Schleiermacher ezt az utóbbi szót *Mundart*nak vagyis dialektusnak, nyelvjárásnak fordította. És ennek a görög filozófia német recepciójában messze ható következményei lettek.) E jelentés fenntartása érdekében Derridának azt kellene mondania, hogy az „abszolút idegenség” mellett van olyan, hogy „viszonylagos idegenség”. Szókratész így a bírósági eljárás keretei között lesz idegen. És persze végső soron azt akarjuk mondani, hogy a filozófus maga mindig idegen, és így az idegenség megértése is elsődlegesen az ő feladata. –

⁴ Jacques Derrida: *Limited Inc.*, Passagen Verlag 2001. 211.

⁵ Abba ti., hogy hogy lehet az, vagy miért van az, hogy a többség szemében az idegenlét általában egybefonódik az apagyilkos képzetével.

⁶ Platón: *Válogatott művei*, Budapest, Európa Könyvkiadó, 1983. 94.

(2) A kérdés azonban nem csak az idegen felől érkezik, hanem az idegennek címezve is elhangzik: „Nos, ez az idegen [akiről Szókratész is beszélt], olyan valaki, akitől – ahhoz, hogy fogadni tudjuk – először is meg kell kérdeznünk a nevét; felszólítjuk, hogy adja meg az identitását, és garantálja ezt [...]. Legyen egy olyan valaki, akihez kérdést intézhetünk, és akitől kérdezhetünk valamit. Az első, a minimális kérdés pedig így szól: »hogya hívnak?«.”⁷ (Hogy szólíthatunk?) És persze ehhez rögtön még hozzátehetünk néhány alkérdést: mi szél hozott felénk, mi történt veled, miért kellett menekülnöd? De Derrida azt mondja, hogy azzal, hogy a legeslegesítő intuitív kérdésre választ kapunk, az idegen átvette a felelősséget önmagáért, alávetette magát a törvényeknek, jogi személlyé vált.⁸

* * *

[*Exkursus: a luhmanni differenciálódás-elmélet és az idegenség*] Így tehát nem fontos, hogy honnan hová haladnak a kérdések, a lényeg az, hogy az idegennel egy olyan szociális és morális tér jön létre, amelyben a kérdések előtérbe lépnek. Azt is mondhatnánk, hogy a kérdések ennek a térnek az elbizonytalanodását jelzik. De ugyanakkor az, hogy ilyesmi egy adott téren belül létrejöhet, már egy bizonyos következmény, annak a következménye, hogy a lehatárolt világunk érintkezésbe lép más lehatárolt világokkal. Niklas Luhmann ezt úgy írja le, hogy az állandóan megvalósuló társadalmi differenciálódások a megkülönböztetések állandó jelzéseiként is értelmezhetőek. Nézzük ennek a legegyszerűbb esetét: „A törzsi szerveződésű társadalmakban ez (mivel van egy saját települési területük) részben magától értetődő; de már itt is egy magasan fejlett rokonsági terminológiát használnak, amely mindig le is határol – elkülöníti a távolabbi rokonokat vagy a nem-rokonokat. És abban a különös státuszban is, amelyet az idegeneknek biztosítunk, határok kommunikálnak egymással.”⁹ Az idegen így mindig az önmeghatározással együtt jelenik meg, az önmeghatározás maga ugyanis olyan szerkezetű, hogy szükségképpen van egy bizonyos fonákja. Mennyiben különbözik ettől a funkcionálisan differenciált (vagyis a modern) társadalmak szerveződése? Először is azt lehetne mondani, hogy ezekben a társadalmakban a törzsi jellegű odatartozás monolitikus szerveződési elve helyébe egy nagyon sokszínű és sok szálon futó differenciálódás lép. És ebből az is következik, hogy az idegenekre már nem lehet egyértelműen rámutatni. Ezt Luhmann úgy fogalmazza meg, hogy ebben az esetben a hozzárendelés és az elhatárolás már

⁷ Jacques Derrida: *Von der Gastfreundschaft*, Passagen Verlag 2015. 26-27.

⁸ I. m. 27.

⁹ Niklas Luhmann: *Die Gesellschaft der Gesellschaft*, II. kötet, Suhrkamp Verlag 1997. 606.

nem kötődik észlelhető jelekhez. Vagyis nincsenek olyan jelek, amelyek egyszerre lennének észlelhetők és a funkcionális differenciálódás szempontjából relevánsak. És Luhmann leírásából az is következik, hogy ezekben a társadalmakban már nem annyira az idegen, mint személy, hanem az idegen-ség, a másság, mint jelenség lesz a fontos. Ennek leggyakoribb megjelenése a magasan fejlett ipari társadalmak körülményei közepette a „kockázat”. Erről mondja Luhmann: „Nem elég a másik másságát figyelembe venni. A differencia maga is figyelmet követel. A megkülönböztetésnek magának kell az operációkat definiálnia, méghozzá éppen ezeket és nem másokat.”¹⁰ Ha ezt mégis visszavonakoztatjuk a személyre, akkor azt mondhatjuk, hogy az idegen megértésébe mindig bele kell vonnunk azokat a differenciálódási folyamatokat, amelyek ahhoz vezettek, hogy az idegen éppen a mi világunkban fölbukkan. Luhmann talán azt mondaná, hogy a kérdések jelenléte a funkcionális differenciálódásra vezethető vissza, de a kérdések előtérbe kerülése valamilyen speciális differenciálódás következménye. Annak a következménye, hogy valami, amit kiszorítottunk, bizonyos körülményeknek köszönhetően a saját világunk része lesz. – Luhmann persze azt mondaná, hogy a nyelvi szempontok elsődlegesen a társadalmi valósághoz tartoznak. A nyelv maga is egy kommunikációs médium. „A társadalom mint kommunikációs rendszer viselkedésében a jelentések stabilizálódnak. A nyelv mindannak, amit mondunk egy pozitív és egy negatív változatot bocsájt rendelkezésére. Ezt nevezi Luhmann a nyelv *bináris kódjának*. [...] A kódolásnak vannak előnyei: a közöltet kétségbe vonhatjuk, de akár akceptálhatjuk is.”¹¹ Azt is mondhatjuk, hogy a modern, funkcionálisan differenciált társadalmakban az idegen anonimizálódik és *idegenséggé* alakul át. Így a nyelv, mint az idegenlét tematizálására szolgáló eszközt nem is érezzük hiányosságnak. Derridánál viszont nem a nyelv értelmeződik át általános kommunikációvá, hanem az empirikusan beszélt nyelvnek magának lesz egy eredendő politikai aspektusa. Derrida a „nyelv politikájáról” azt mondja, hogy „ez, még ha nem is teszi mindig, állami erőszak-cselekedetekhez vezethet”.¹² De hogy lehet érteni ezt a politikát, mi adja a nyelv politikumát? És itt Derrida egy olyan eszközhöz nyúl, amely a luhmanni keretek között is jól értelmezhető. Azt lehetne mondani, hogy minden kontextusban (és korábban láttuk már, hogy a kontextus az univerzum, hogy nincsen semmi a kontextuson kívül) van valami maradványszerűség, ami ugyan benne van a kontextusban, de nem integrálódik abba tökéletesen. Ezt nevezzük „parazitaságnak”. „Ha egyszer bebizonyítottuk [...], hogy a parazitaság (a távolságtartás, a kontamináció, a tisztáta-

¹⁰ I.m. 606-607.

¹¹ Johann Dieckmann: *Luhmann-Lehrbuch*, Wilhelm Fink Verlag 2004. 269-270.

¹² Jacques Derrida: *Limited Inc.*, i.k. 210.

lanság stb.) nem igazolható tisztán elméleti-metodológiai indokokkal, akkor hogyan lehetne ignorálni, hogy a kizárásnak ez a praxisa, a megtisztításnak ez az akarata, amely a szubjektum [...] részéről a lényeg, a belső és az ideális újra-elsajátításra irányul, egy politikában csapódik le?¹³ De aztán Derrida mintha észrevétlenül megfordítaná ezt az összefüggést: nem csak a „megtisztítás akarata”, nem csak az „újra elsajátításra” vonatkozó törekvés, hanem a parazitáság érvényesítésére és megjelenítésére vonatkozó törekvést is „politikának” nevezzük. (A politikának azt az alakját, amely a „megtisztítás akarata” helyezi középpontba, Derrida szívesen nevezi „rendőrségnek” is.) Végül azonban: „Mindez teljességgel politika, de nem csak politika. Ugyanezt mondanám el a dekonstrukcióról is, amely [...] egy alkalmazott elemzése annak, amit parazitáságnak nevezünk, és annak az axióma-rendszernek a rögzítése, amelyből kiindulva ezt értelmezzük.”¹⁴ Derrida két pólust vázol föl, és azért egészen nyilvánvaló, hogy mindig a rendőrség uralkodik, és a parazitáság tematizálásért meg kell harcolni. Ezzel eljutottunk a relatív idegenség átlépésének küszöbéhez: a következő lépésnek már a kérdésés elé való visszalépésnek kell lennie.

* * *

[*Mi van a kérdések előtt?*] Most képzeljük el, hogy olyan körülmények között vagyunk, amikor éppen a parazitáság megszólltatásáért harcolunk. (És *mi* most már nem a befogadók, hanem a menekültek vagyunk.) Lenne tehát egy nyelv előtti szintünk; ez a szint sem nyelv nélküli, de még nem ismeri a kérdések világos strukturáltságát. A menekült-ügyben valószínűleg ez volt a helyzet a csúcsponton, 2015 augusztusában. Ezt a helyzetet érzékelteti, habár kicsit korábban született, Elfriede Jelinek *Die Schutzbefohlenen* (*Az oltalmazottak*) című darabja. A darab címe Aiszkhülosz drámájára utal, amely a német fordításban a *Die Schutzsuchenden* (*Az oltalomkeresők*) címet viseli. Innen kiindulva Derrida fenti interpretációjáról azt mondhatjuk, hogy az éppen a legkorábbi és leginkább klasszikusnak mondható szöveget nem vette figyelembe. Most a darab első néhány sorát idézem: „Zeusz, menedékünk, tekints kegyesen / mireánk, kik íme, hajón ide jöttünk / selyemfővénnyű torkolatától / a Nílusnak. Menekülve / elhagytuk földedet, hol a mezsgyét Szíria éri [...]”¹⁵ Itt még a visszatekintés hangja dominál; Jelineknél a menekültek már megérkeztek, és éppen óriási erőfeszítésbe kezdenek, hogy a monológjukat dialógusba fordítsák át. – Idézem a darab első bekezdé-

¹³ I.m. 209-210.

¹⁴ I.m. 210.

¹⁵ Aiszkhülosz: *Oltalomkeresők*, In. uő: *Drámái*, Európa Könyvkiadó 1985. 97. Fordította: Kerényi Grácia.

sét: „Élünk. Élünk. A lényeg, hogy élünk, és sokkal több nem is maradt nekünk, mint az élet, miután elhagytuk szent hazánkat. Senki nem tekint kegyesen az áramlásunkra, de mégis mindenki lenéz ránk. Menekültünk, habár egyetlen bíróság sem ítelt el minket, és mégis mindegyik elítélt minket, ott is, és itt is. Ami tudható, az a mi életünkben elmúlt, a jelenségeknek egy bizonyos rétege alatt megfulladt, nincs már semmi, ami a tudás tárgya lehetne. az égvilágon semmi. És már sokkal több mindenre nincs is szükségünk. Próbálunk idegen törvényeket olvasni. Nem mondanak nekünk semmit, nem tudunk meg semmit, valahová oda rendelnek minket, és nem jönnek értünk, valahol meg kell jelennünk, egyszer itt, egyszer ott. De ennél még sincs szeretetteljesebb ország. Mi legalábbis nem ismerünk szeretetteljesebb országot. Melyik ország területére léphetnénk? Talán egyikére sem. Megtaposva álldogálunk itt. Aztán megint elküldenek. A templom hideg padlójára fekszünk. Aztán fölállunk. Nem eszünk semmit. De aztán ennünk kell, de legalább is innunk kell valamit. Hoztunk magunkkal békeágakat, páлмаágakat, nem, az olívafákról téptük le őket. És aztán még itt van ez is, mindenre van valami írva. Egyébként már semmink sincs, kinek adhatnánk át mindez? Már teleírtunk két tonna papírt. Természetesen segítettek nekünk, kérően a magasba tartjuk a papírt. Saját papírjaink nincsenek, csak ezek a papírjaink vannak. Kinek adhatnánk át őket? Talán önnek? Kérem, itt vannak, de ha ön nem kezd velük semmit, akkor még egyszer le kell másolnunk, még egyszer kinyomtatnunk őket. Ezt ön is megértheti. Óh, ti égiek odafönt, ájtatosan összekulcsoljuk a kezeinket. Igen, rátok gondolunk. Nézzetek le ránk! Tiétek a város, az ország, a Duna csilámló vize, de ugyanúgy a hivatalnokok szigora is. Egyszer ezt mondják nekünk, egyszer meg azt, és semminek sem tudunk megfelelni. Ti sem vagytok igazságosak, ti angyalok, plusz te, szeretett égi atyánk. Mit tehetnénk ellenetek? Ti mindent megtehettek, és mindenre képesek is vagytok. Például ön itt: meg tudná mondani nekünk: hogy ki, melyik Isten lakozik itt, hogy ki itt az illetékes? Itt a templomban tudjuk, hogy ki, de talán vannak mások is, valahol máshol. Talán van itt egy elnök, egy kancellár, egy miniszter, és természetesen itt vannak a büntetők is, ezt már észrevettük, nem lent a Hádésban. Mind egyforma és egymás mellé fősorakoztak: például te, meg te, bárkik is legyetek, Jézus, Messiás, Messie. Nekünk mindegy, hogy a házat, a nemzetséget vagy az összes hívőt óvod-e, minket nem fogadtál be, igen, hiszen magunktól jöttünk, a templomodba jöttünk, mint oltalmat keresők. Kérem, segítsen nekünk, Isten, kérem, segítsen rajtunk, a lábunk az ön földjére lépett, a lábunk szerencsésen az ön partjára lépett, de hogy lesz most tovább? Majdnem meghaltunk a tengeren, majdnem meghaltunk a hegyekben, és most ebben a templomban vagyunk, holnap meg talán egy

kolostorban leszünk. Köszönjük az Istennek, köszönjük az elnök úrnak, ők mindent megtettek értünk, igen, de hol leszünk holnap után, és hol leszünk azután? Hol tagadnak meg tőlünk egy ágyat, hol tudunk kikényszeríteni magunknak egy ágyat, hol fognak megint kidobni minket? És hol fogják majd elásni a csontjainkat? És főleg, ki fogja mindezt megtenni, ki fogja ezt megtenni nekünk? Ki fog gondoskodni arról, hogy ránk, mint létezőkre nézzenek, még hozzá megvetés nélkül? Elűztek minket a patak partjáról, a tenger partjáról, a hazai erdőkből, és most itt állunk az elveszett haza miatti bánatunkban. Itt már senki sem dicsekszik azzal, hogy valakitől származik, de ez nem is segítene rajta. De önök, igen, önök itt miért dühösek ránk? Ezt nem értjük. Mi már megszoktuk a fájdalmat, de mit tettünk itt, hogy félelemben tartanak minket? Már mindenütt félnünk kell, a mieinktől, akiket elhagytunk, hogy vissza kell mennünk, de önöktől még jobban félnünk, attól, hogy itt kell maradnunk, és attól, hogy nem maradhatunk itt. Mindjárt igazat fognak adni nekünk: ha mindenhol félnünk – fogják mondani önök –, akkor miért jöttünk ide? Hogy új félelmeink legyenek? Már megint? A barbárok nyelvét nem ismerjük és nem értjük. Pedig mindenhol ezt halljuk, ha idegenek között vagyunk. De mi történik most, mi történik most? Könyörögve kiáltunk ezen a nyelven, amelyet nem ismerünk, és nem beszélünk, amelyet önök bírnak, mint önmagukat. Ha csak nem egy vasúti peronon állnak, és minket néznek. Kérem, igyekezzenek egy kicsit, hogy megtudják azt, amit egyébként sohasem tudhatnak meg. Kérem!¹⁶ Ezzel a hosszú idézettel eljutottunk az abszolút idegenhez. Az idegen elméletének ez a kiindulópontja, a csíra-formája.

* * *

[Következtetések: vissza kellene jutnunk a relatív idegenhez] Kicsit illetlen lenne megkérdezni még azt is, hogy ki beszél itt. Jelinek darabjában nincsenek szereplők, és talán éppen ezért nincsenek. Ezek beszédfoszlányok, egy nem pontosan meghatározott kollektív szubjektum megnyilvánulásai. Megnyilvánulási kísérletei, megnyilvánulás előtti megnyilvánulásai. És nincsenek dialógusok sem, a fenti szöveg a darab komplett első bekezdése. Egy olyan élethelyzet, amelyben a menekültek egy nyelvet keresnek. „Jelinek darabja a menedék-keresőknek próbál hangot adni.”¹⁷ Ez határozza meg a darab formai vonásait: a hang-adási kísérlet. És egy ilyen hang-adási kísérletre szükség is van: a menekültek egy ismeretlen nyelvi-kulturális környezetbe érkeztek.

¹⁶ <http://www.elfriedejelinek.com/>

¹⁷ Michael Laages: „Die Schutzbefohlenen” nach Jelinek (Scharfe Kritik an Einwanderungspolitik), http://www.deutschlandfunk.de/die-schutzbefohlenen-nach-jelinek-scharfe-kritik-an-691.de.html?dram:article_id=334539

Az alábbiakban egy kicsit közelebről szeretném megvizsgálni, hogy mit jelent ez a beszéd előtti beszéd. Ez a menekültek létállapota közvetlenül a megérkezés után. És ugyanakkor a szituáció nem új, a mi történelmünkben is ismert. Jelinek közvetlenül az I. világháború utáni évekre utal vissza. Egy ilyen felütéssel kezdődik Ernst Bloch *Geist der Utopie* című könyve is (mind az 1918-as, mind az 1923-as változat): „Vagyok. Mi vagyunk. – Ez elég. És most el kell kezdenünk. Az élet a mi kezünkbe van letéve. Önmagában már régen üressé vált. Értelmetlenül támo lyog ide és oda, de mi szilárdan állunk, és így mi akarunk ennek ökle és célja lenni.”¹⁸ Az I. világháború után, egy kataklizma után a kérdés az, hogy hogyan rendezzük be az életünket, hogyan kezdjük el lélegezni egy túlélés utáni pillanatban. Jelinek azt mondja, hogy ezt a magunk példájából már ismernünk kellene: ami most történik az egy *ismétlés*, csak a szereposztás más. De egyelőre nem is mi, a befogadók, a potenciális befogadók állunk előtérben. És ez a darab egyik fontos vonása: itt a menekültek beszélnek, pontosabban, próbálnának beszélni. Ezt a beszédmódot talán úgy nevezhetnénk, hogy monológ-foszlányok. Ezek a monológok állandóan eljutnak a dialógus határáig, de aztán mégis visszazuhannak önmagukba. A visszazuhanás közege pedig a félelem, vagy pontosabban: inkább a szorongás. „Már mindenütt félünk kell, a mieinktől, akiket elhagytunk, hogy vissza kell mennünk, de önöktől még jobban félünk, attól, hogy itt kell maradnunk, vagy attól, hogy nem maradhatunk itt. Mindjárt igazat fognak adni nekünk: ha mindenhol félünk – fogják mondani –, akkor miért jöttünk ide? Hogy új félelmeink legyenek?” És persze rögtön eszünkbe juthat *A felvilágosodás dialektikájának* első két mondata: „A felvilágosodás az előrehaladó gondolkodás legátfogóbb értelmében már mindig is azt a célt követte, hogy az emberektől elvegye a félelmet, és urakká tegye őket. De a teljesen felvilágosult Föld a diadalmas balsors jegyeit sugározza.”¹⁹ Igen, a menekülők is a félelem (az iszonyat és a rettenet elől) menekültek, és az új állapotban a félelmek, ha nem is lettek nagyobbak, de újratermelődtek. A darab maga így nem egy védőbeszéd, inkább egy vádbeszéd akar lenni. „Az oltalmazottak mindenekelőtt vádolnak. Méghozzá minket.”²⁰ És mi most a befogadók vagyunk. „Könyörögve kiáltunk ezen a nyelven, amelyet nem ismerünk, és nem beszélünk, amelyet önök bírnak, mint önmagukat. Ha csak nem egy vasúti peronon állnak, és minket néznek.”²¹ Ez a könyörgés tulajdonképpen egy vád: az újjászerveződött félelmek körülményei közepette

¹⁸ Ernst Bloch: *Geist der Utopie. Zweite Fassung*, Suhrkamp Verlag 1985. 11.

¹⁹ Max Horkheimer – Theodor W. Adorno: *Dialektik der Aufklärung*, In. Theodor W. Adorno: *Gesammelte Schriften*, 3. kötet 19.

²⁰ Michael Laages: „Die Schutzbefohlenen” nach Jelinek. i.k.

²¹ I.m.

megszólaló vád. A vád azonban nem konkrét, a maga konkrétságában nem tud megszólalni. De mint vád az elvontság közegében is megszólalhat. Így azt mondhatjuk, hogy a kérdések föltételének szférája előtt ez a vád áll. (Mondhatnánk persze, hogy azóta mennyi minden történt: „Az arany német ősz után *Az oltalmazottak* támadókedve kicsit különösen cseng ... ; olyan sokat tettünk, szólhatna a közönség következtetése, és ezek még mindig nem elégedettek.”)²²

* * *

A legszegényebbnek (aki nem tud megszólalni) segítenünk kellene, hogy kilépjen ebből a szegénységből. És ennek a segítségnek többnek kellene lennie, mint egy tömegkulturális gesztusnak. De ezzel még semmi mást sem tettünk, csak a feladat helyét jelöltük ki. Először is talán olvassuk tovább Elfriede Jelinek drámáját: „Nézze uram, igen, ön!, könyörögve fordulunk önhöz, minket is nemzett valaki és valaki a világra hozott. Értjük, hogy ön ezt szeretné felülvizsgálni, de nem fogja tudni.”²³ Mi van akkor, ha valakinek még a nevét sem sikerül hitelesen megállapítani? Jönnek a nehézségek. (Derrida azt mondta, hogy erre a kérdésre válaszolva veheti át az idegen a felelősséget magáért, és vetheti alá magát a törvényeknek.) Ez lenne a kérdések szférájába való átlépés feltétele. A megértés feltétele, ami a befogadóknak is elementáris érdeke (lenne).

²² I.m.

²³ <http://www.elfriedejelinek.com/>